

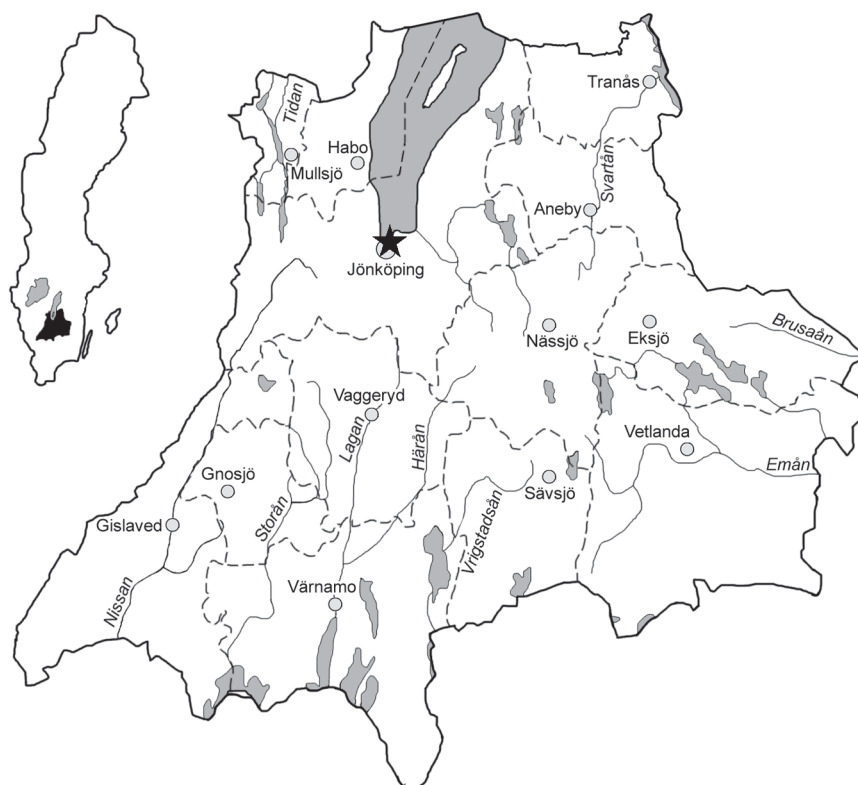
Kvarteret Bägaren 2 och 3

Arkeologisk förundersökning inför planerad dragning av fjärrvärme inom fastigheten Bägaren 2 och 3, Jönköpings stad, Kristine församling, Jönköpings stad och kommun.

Kvarteret Bägaren 2 och 3

Arkeologisk förundersökning inför planerad dragning av fjärrvärme inom fastigheten Bägaren 2 och 3, Jönköpings stad, Kristine församling, Jönköpings stad och kommun.

Rapporttext och foto: Claes Pettersson
Ritningar: Ingvar Røjder och Ann-Marie Nordman
Grafisk design: Anna Stålhammar
Tryck: Arkitektkopia, Jönköping

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor, Geografiska Grunddata samt Geodata (FUK) är återgivna enligt tillstånd:
© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833, nr MS2012/03742 samt dnr i2012/1091.

ISSN: 1103-4076

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2014

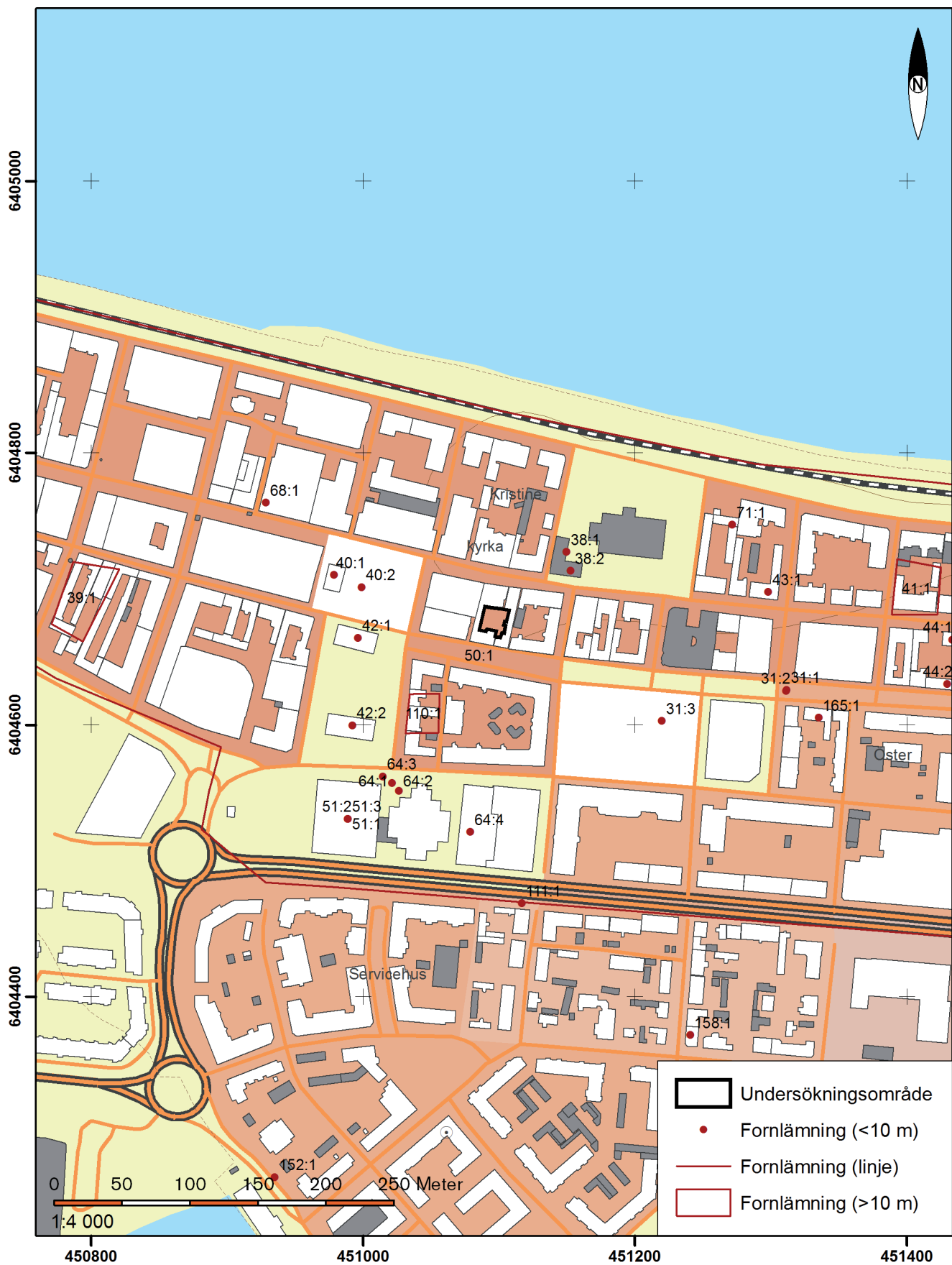
Innehåll

Inledning.....	5
Målsättning.....	5
Metod.....	5
Fornlämnings- och kulturmiljö.....	6
Tidigare undersökningar.....	6
Fynd.....	8
Sammanfattning.....	9
Åtgärdsförslag.....	9
Administrativa uppgifter.....	11
Referenser.....	12
Tryckta källor.....	12
Muntliga källor.....	12
Arkiv.....	12
Kartunderlag.....	12

Bilagor

Bilaga 1 Anläggningslista

Bilaga 2 Fyndlista

FIGUR 1. Utdrag ur den digitala fastighetskartan. Skala 1:4000

Inledning

En arkeologisk förundersökning genomfördes under september 2013 på innergården till fastigheten Bägaren 2 och 3, belägen inom Jönköpings centrala äldre stadsområde, fornlämning RAÅ 50. Anledningen till arbetet var att Jönköpings Energi AB planerade att lägga nya fjärrvärmeledningar till fastigheten. Det aktuella schaktets längd uppgick till 13 meter och det tangerade delvis tidigare undersökta ytor. Fältarbetet genomfördes den 12 till 13 september av Claes Pettersson som också utarbetat föreliggande rapport. Kompletterande insatser, inklusive inmätning av schakt utfördes fem dagar senare av Claes Pettersson och Ann-Marie Nordman.

Målsättning

Undersökningens primära syfte var med tanke på dess begränsade omfattning, att om möjligt söka fastställa äldsta kulturlagernivå och lokalisera spår efter eventuella bebyggelselämningar samt att dokumentera orörd/ steril nivå.

Förhoppningen att kunna samla in makrobotaniska prover för analys fanns också på planeringsstadiet. Med denna metod skulle det kunna vara möjligt att trots en begränsad arkeologisk insats kunna utveckla kunskapen om kvarterets invånare och dessas status, samt de aktiviteter man ägnat sig åt, främst då odling och mathållning.

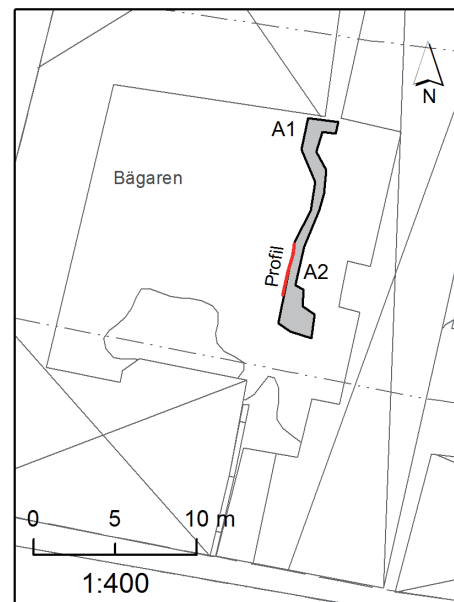
Ett fyndmaterial ägnat att belysa tillvaron i kvarterets gårdar efterfrågades och förväntades främst bli insamlat ur stratigrafiskt definierade kontexter.

Metod

Arbetet skedde som övervakning och dokumentation i samband med grävning av ledningsschakt (ca 13 meter) i en innergård omgiven av bebyggelse uppförd efter stadsbranden 1790. Själva grävarbetet utfördes varsamt med en minigrävarer ner till avsett arbetsdjup på 0,6 meter. Schaktbredden uppgick till 0,4 - 0,5 meter. På schaktets östra sida och i dess södra del tangerades ytor som grävts i samband med ledningsdragningar redan 1985 respektive 1996. De anläggningar och relevanta lager/ nivåer som påträffades rensades fram för hand. En plan samt profil (båda i skala 1:20) ritades över en stensyll (A1) i schaktets norra del. En profil (i skala 1:20) dokumenterade den kraftiga stensyll (A2) som framkom i gräns mot fastigheten Bägaren 2 i södra delen av UO. Ett representativt urval av de fynd som påträffades i fyllningsmassor respektive överytan till kvarliggande brandlager insamlades. Schaktet mättes in med RTK, om än med vissa svårigheter eftersom den trånga innergården med omgivande hus skapade dåliga mottagningsförhållanden. De två grunder (A1 och A2) som påträffades i schaktet inmättes inte

FIGUR 2. Innergården till fastigheterna kv. Bägaren 2 och 3, en arbetsplats präglad av komplicerad logistik.

FIGUR 3. Ledningsschaktet hösten 2013 genom innergården till fastigheterna kv. Bägaren 2 och 3.

FIGUR 4. Schaktet genom innergården till kv. Bägaren 2 och 3 var smalt, inte mer än ca 0,4 meter och till stor del placerat i vad som utgjort en vret mellan dessa båda fastigheter.

FIGUR 5. Den smala vreten mellan gatuhuset i kv. Bägaren 2 och 3 inför utläggning av signalkabel.

separat, eftersom den förstnämnda inte kunde mätas in på grund av ett skymmande mindre träd medan A2 låg i schaktets västra sida och dokumenterades som en profil. Eftersom grävningen enbart kom att beröra omblandade massor ansågs det inte befogat att samla in provmaterial för makrobotanisk analys, något som hade föreslagits i UPL.

Dessutom lades en ny signalkabel i den trånga vreten (fastighetsgränsen) mellan Bägaren 2 och 3, från gårdsrummet ut till Östra Storgatan. Kabeln lades dock ytligt och höljdes snarare än grävdes ner. Två provstick grävdes med spade ner till ett djup av ca 0,4 meter. Såväl massornas utseende som det där befintliga fyndmaterialet antydde en sen datering, 1800-talets andra hälft/ tidigt 1900-tal. Inga vidare antikvariska åtgärder vidtogs i detta utrymme.

Fornlämnings- och kulturmiljö

Den undersökta ytan ligger centralt inom det stormaktstida Jönköping, den nya stadsbildning som blev resultatet av ödeläggelsen under Kalmarkriget sommaren 1612. På den smala och låglänta landtungan mellan Vättern i norr, Munksjön i söder och omfattande sankmarker i sydost, skapades på kort tid ett stadsrum utifrån renässansens ideal. Tanken var att bygga upp en fästningsstad efter kontinentala förebilder, skyddad av vatten och vallar (se Ahlberg 2012, s 206ff). Dess centrala axel gick i öst - västlig riktning, Storgatan (idag Östra Storgatan) som haft sin föregångare i landsvägen mot Huskvarna och Östergötland.

De tomter som blev aktuella för arkeologiska åtgärder i september 2013 ligger verkligen i hjärtat av 1600-talets stad. Strax öster om Hovrättstorget, begränsade av Storgatan i norr och Kanalgatan i söder utgjorde detta en jämförelsevis bra och därmed eftertraktad yta i ett stadsrum som annars präglades av grundläggningsproblem och översvämningar. Fastigheterna i kv. Bägaren ödelades vid stadbränderna 1730 och 1790 (Karlson 2010, s 50f, 54ff).

Tidigare undersökningar

I den aktuella innergården har arkeologiska insatser utförts vid två tidigare tillfällen. År 1985 skedde en antikvarisk schaktkontroll i samband med 25 meter schaktning för ny vattenledning och fjärrvärme till kv. Bägaren 3. Då påträffades, trots sentida störningar, ytor med intakta kulturlager samt stengrunder som bedömdes tillhöra gårdsbyggnader från 1800-talet. Dessutom lokaliserades brandhorisonten från 1790 års stadsbrand. Elva år senare utfördes en antikvarisk efterkontroll i ett redan grävt fjärrvärmeschakt med utlagda ledningar i grannfastigheten kv. Bägaren 2. Här kunde brandlager från både 1730 och 1790 identifieras, liksom fyndförande kulturlager med bebyggelserester (Jansson 1996, muntlig uppgift Bo E Karlson 2013).

I granntomten kv. Bägaren 4 undersöktes en 740 m² stor yta år 1985 inför en nybyggnation. Här ingick två äldre tomter och ett 20-tal olika byggnader, indelade i tre faser kunde dokumenteras vid detta tillfälle. Efter en etablering på 1620–1630-talet stod de äldsta husen fram till senare delen av detta sekel. Den därpå följande fasen varade fram till den förödande eldsvådan 1730. Nästa fas omfattade de sextio åren fram till brandkatastrofen 1790 (Stibéus 1989). Man kan också nämna de omfattande arkeologiska undersökningar som bedrevs i grannskapet, men alldeles söder om den forna kanalen, dagens Kanalgatan. Under 1980-talet dokumenterades här lämningarna efter *Vantmakeriet*, stormaktstidens på kungligt initiativ startade sorsatsning på rationell textilproduktion (se Stibéus 2008).

Resultat

I schaktets norra del påträffades en skadad stensyll (A1, möjligen ett hushörn eller fundament) till en lättare byggnad som sannolikt varit orienterad i N-S på västra sidan utmed vreten mellan fastigheterna Bägaren 2 och 3. Två större stenblock (ca 0,4 x 0,5 meter) kan ha burit ett hörn, alternativt utgjort fundament för en mindre skorstensstock. Utrymmet mellan blocken var utfyllt med mindre sten. En lättare stengrund i minst två skift sten (gaveln?) fortsatte mot väster, men var svårt skadad på grund av dräneringsgrävning kring den idag stående byggnaden ut mot Östra Storgatan. I direkt anslutning till denna huslämning påträffades en korgformad eld-

FIGUR 6. Stensyllen A1 i schaktets norra del. Underlag för antingen den nordöstra hörnet i en mindre gårdsbyggnad, eller fundament för en eldstad/ skorstensstock.

FIGUR 7. Den kraftiga stengrunden A2, lämningarna efter en byggnad i fastigheten Bägaren 2 som varit mer än 3,4 m lång i nord-sydlig riktning. På bilden syns baksidan som vätter ut mot vreten. De kraftiga dimensionerna antyder att det kan röra sig om antingen östväggen i en halvkällare eller en tvåvåningsbyggnad. Dateras till perioden mellan 1730 och 1790 års bränder.

FIGUR 8. Nålhus av svarvat ben. Form efterliknar bambu..

FIGUR 9. Knypelpinne (?) av svarvat ben/ horn.

hund/ ugnsröst av järn. Det bör påpekas att husgrunden A1 ligger under de brandlager som bör kopplas till eldsvådan 1790.

I schaktets mitre parti påträffades inga konstruktioner, eftersom det till stor del sammanföll med ledningsdragningen från 1985. Dessutom var schaktet placerat i gränzonen mellan fastigheterna, den vret som i fält kunde identifieras på fyllning och fyndmaterial, främst då enkupigt taktegel, byggnadstegel och kakelfragment. Därremot kunde man konstatera att kulturlagren var intakta längs hela den västra schaktväggen, det vill säga in på fastigheten kv. Bägaren 2, fram till den kraftiga stengrund (A2) som sannolikt är identisk med en husgrund som omtalas i rapporten över utgrävningen 1985 (se Stibéus 1989). Grunden kunde dokumenteras i profil på en sträcka av 3,4 meter. Dess överkant låg bara knappt 0,2 meter under dagens kullerstensbelagda gårdsplan, medan dess undersida påträffades på ett djup av ca 0,9 meter (i provgrop grävd under arbetsdjup i schaktet). Mot norr slöt en intakt lagerföljd an mot grunden, medan den i söder föreföll vara avgrävd i samband med fjärrvärmedragningen år 1996. Grunden var lagd med påfallande stora stenblock, det största mätte 1,5 meter i längd / 0,52 meter i höjd. Två skift sten med mellanliggande skolsten/ flis dokumenterades. Grundens överkant var påfallande jämnt avvägd, vilket bör innebära att den nivån, ca + 88,8 möh, motsvarar läget för en syllstock.

Dimensionerna på denna husgrund ledde till två tolkningar - antingen är detta den bakre väggen i en halvkällare, eller så har det hus som vilat på stengrunden haft mer än en våning. Vid undersökningen 1985 identifierades den då beskrivna husgrunden med en byggnad uppförd 1807, men frågan är om inte det i så fall handlar om att man nybyggt på en redan befintlig äldre grund - ett förhållande som är väl bekant från andra arkeologiska undersökningar på Öster i Jönköping (se till exempel Haltiner Nordström & Pettersson 2013). I så fall borde en datering snarare ligga i perioden mellan stadsbränderna 1730 och 1790, eftersom grunden föreföll vila på raserings- eller nivelleringslager där både tegel och kakel ingick. Men brandmassor slöt också an mot grundmuren, med största sannolikhet spår efter brandkatastrofen i februari 1790. Även fyndmaterialet uppvisade tydliga spår av eldpåverkan.

Fynd

Samtliga sjutton insamlade föremål framkom antingen i de ombländade fyllningsmassorna under befintlig stenläggning, eller i direkt anslutning till den brandhorisont som bör representera stadsbranden 1790, se bilaga 2. Trots ett begränsat antal fynd kan de sägas spegla ett materiellt välstånd, något som knappast förvånar med tanke på de båda berörda tomternas centrala läge i stadrummet. Kinesiskt porslin förekommer med både enkelt blåvitt gods och den mer exklusiva Famille Rose-varianten. Även ett kärl/fat av yngre vitgods

visar på långväga importkontakter, om än då från Västeuropa. Bland glaset märks skärvor av vinglas, en parfymflaska samt delar av en (eventuellt två) facettslipad karaff av kristallglas. Ett nålhus av ben med utformning som påminner om bambu passar väl med tidens, det sena 1700-talets modeströmningar. Ytterligare ett föremål av svarvat ben/horn bör knytas till någon form av finare textilarbete, möjligen knyppling. Det största föremål som insamlades var en ursprungligen korgformad eldhund eller rost i en storlek lämplig för eldrummet i en kakelugn.

Sammanfattning

Trots begränsad tid/ omfattning för den här beskrivna förundersökningen framkom ny kunskap som kompletterar bilden av dessa centralt belägna fastigheter i 1700-talets Jönköping. Lämningar efter två byggnader som kan jämföras med uppgifter ur skriftliga källor, samt ett fyndmaterial som speglar ett materiellt välstånd och det kontaktnät som stod till borgerskapets förfogande.

Åtgärdsförslag

Trots att flera arkeologiska undersökningar kommit att beröra lämningarna efter äldre bebyggelse inom den gemensamma gårdsytan i vad som idag utgör fastigheterna kv. Bägaren 2 och 3 finns fortfarande ytor med ostörda lager/ intakt stratigrafi kvar. Det bör påpekas att de fjärrvärmeschakt som grävdes i samband med det här aktuella ärendet inte nått djupare än till nivåer motsvarande tiden mellan stadsbränderna 1730 och 1790. Äldre lager och konstruktioner kvarliggandes således under fjärrvärmeledningarna och den grusbädd som dessa vilar på. Detta förhållande måste uppmärksammas vid framtida markarbeten i de berörda fastigheterna.

Länsmuseet har samrått med Länsstyrelsen angående åtgärdsförslagen.

FIGUR 10. Korgformad eldhund eller ugnsröst av järn, lagom i storlek för eldrummet i en kakelugn.

Referenser

Tryckta källor

- Ahlberg, N., 2012. *Svensk stadsplanering: arvet från stormaktstiden, resurs i dagens stadsutveckling*. Stockholm.
- Haltiner Nordström, S; Pettersson, C. 2013 *Vapensmedernas gårdar - faktorismide och köpenskap vid Smedjegatan.- Bebyggelse 1620 - 1950. Arkeologiska undersökningar mellan 2002-2004 inför nybyggnation (bostäder, P-hus) inom RAÄ 50, kvarteret Apeln 38 med flera, samt kvarteret Arkadien 4 och 11, Kristine församling, Jönköpings stad, Jönköpings län.* Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2013:48. Jönköping.
- Jansson, K. 1996 *Sammanställning över arkeologisk besiktning i samband med rörläggning för fjärrvärme inom fastigheten Bägaren 2, Jönköpings stad, Ljungarums socken.* Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 1996:21. Jönköping
- Karlson, Bo E 2010 *Jönköping - den nya staden. Bebyggelse och stadsplanering 1612 - 1870.* Jönköping.
- Stibéus, M. 1989 *Kv. Bägaren 4. En arkeologisk undersökning av 1600- och 1700-talsbebyggelse i Jönköping.* Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 1989:1. Jönköping.
- Stibéus, M., 2008 *Tyska maden i 1600-talets Jönköping.* Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2008:88. Jönköping.

Muntliga uppgifter

- Karlson, B.E. 2013. f.d. byggnadsantikvarie vid Jönköpings läns museum. Fastighetsägare kv. Bägaren 2

Arkiv

- Riksantikvarieämbetets fornminnesregister, FMIS, Fornsök: <http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>.

Kartunderlag

- Lantmäteriet. ArkivSök. www.lantmateriet.se:

Jönköping, stadskarta, utförd av Gustaf Ödwall 1802. LMV (akt 1:9)

Stadsbyggnadskontorets arkiv, Jönköping

Jönköping, stadskarta, utförd av Carl Magnus Edborg 1745 . I Stadsbyggnadskontorets arkiv (F VI:49)

Jönköping, stadskarta, utförd av Svante Segerdahl 1790. Stadsbyggnadskontorets arkiv (F VI:74)

ANLÄGGNINGSNR	ANLÄGGNINGSTYP	STORLEK	ANMÄRKNING
1	Husgrund (del av)	1,9 x > 0,75 (N-S)	A1. Skadad stensyll till byggnad orienterad längs västra sidan av gräns mellan fastigheterna Bägaren 2 och 3. Två större stenblock (ca 0,4 x 0,5 m) kan ha burit ett hörn, alternativt utgjort fundament för en mindre skorstensstock. Utrymmet mellan blocken var utfyllt med mindre sten.
2	Husgrund (del av)	L 3,4 m (N-S)	A2. Stengrund i två skift, lagd med påfallande stora stenblock, det största mätte 1,5 m i längd/ 0,52 m i höjd. A2 kunde dokumenteras i profil på en sträcka av 3,4 m. Dess överkant låg knappt 0,2 m under dagens gårdsplan, dess undersida påträffades på ett djup av ca 0,9 m. I norr fanns en intakt lagerföljd mot grunden; A2 var bortgrävd i söder. Grundens överkant, ca + 88,8 möh, motsvarar läget för en syllstock.

FYNDNR	MATERIAL	SAKORD	VIKT	ANTAL	FRAGMENT	SCHAKT	ANMÄRKNING
1	Keramik	Kritpipa	2	1	Fragment	1	skaft
2	Keramik	Fat	9	2	Fragment	1	Ostindiskt porslin, 1 blåvit/ 1 fam. rose
3	Keramik	Fat, kopp	17	2	Fragment	1	Flintgods. Tryckt dekor, sent 1800-tal
4	Keramik	Kärl	38	1	Fragment	1	Tunnväggig oglaserad rak kruka
5	Keramik	Kärl	138	6	Fragment	1	Rödgods. Invändigt glaserat (1 mynningsbit både in- och utvändigt). Fat, skål, kruka
6	Keramik	Skål	103	3	Fragment	1	Vitgods med gul glasyr. Skål med smal bas.
7	Keramik	Kärl	167	9	Fragment	1	Skål (potta?), fat
8	Kakel	Kakel	817	7	Fragment	1	Kakelugnskakel. 4 från rump/ 2 med dekor/ 1 slät yta. Vitglaserade
9	Keramik	Figurin	38	1	Fragment	1	Fot av liten porslinsfigurin. Sittande hund på gräs?
10	Glas	Flaska	6	1	Fragment	1	parfymflaska
11	Glas	Vinglas	42	1	Fragment	1	Vinglas på fot
12	Glas	Karaff	70	2	Fragment	1	Karaff. Facettslipat kristallglas
13	Glas	Flaska	298	3	Fragment	1	Buteljer för öl och vin
14	Ben	Nålhus	10	1	Defekt	1	Nålhus av svarvat ben. Format som en bambustam
15	Horn	Knyppel-pinne	4	1	Defekt	1	Svarvad pinne med dekorativa band och vulster. Skruvgänga i ena änden. Till knyppling?
16	Ben	Avfall	79	1	Fragment	1	Sågat rörben. Hantverksavfall
17	Järn	Eldhund	5500	3	Defekt	1	Eldhund/ ugnsröst? Ursp. Korgformad men ena kortsidan borta/ avbränd. Står på fyra korta runda ben. Storlek lagom för eldrum i kakelugn.

När Jönköpings Energi AB skulle lägga in ny fjärrvärme i fastigheterna kvarteret Bägaren 2-3, strax öster om Hovrättstorget i centrala Jönköping föregicks detta markarbete av en arkeologisk förundersökning. Trots att ledningsschaktet var smalt och arbetsdjupet begränsades till 0,6 meter blev det möjligt att foga några nya pusselbitar till berättelsen om Jönköpings förflutna.

Tomterna ifråga hade drabbats av stadsbränderna år 1730 och 1790, katastrofer vars spår gjorde sig påminda vid utgrävningen. Lämningar efter två byggnader, varav den ena försetts med en osedvanligt kraftig grund, påträffades. Husen bör preliminärt dateras till tidsrummet mellan eldsvådorna. Det begränsade fyndmaterial som insamlades ger antydningar om den sociala status och den materiella kultur som utmärkt välmående stadsgårdar i 1700-talets Jönköping.